

НЕВІДОМИЙ РУКОПИС АРСЕНІЯ МАРКЕВИЧА: НОВІ МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ ВИДАТНОГО КРАЄЗНАВЦЯ

Невідомий рукопис лідера кримського наукового краєзнавства виявлений професором А. А. Непомнящим у Відділі рукописів Російської національної бібліотеки. Він належить до одного з маловивчених періодів творчості вченого. У 155-ту річницю з дня народження А. І. Маркевича її перша публікація стане гідним внеском до увічнення пам'яті кримознавця.

Ключові слова: А. І. Маркевич, рукопис, Сімферопольська чоловіча гімназія, пам'ятки історії та культури.

2010 року виповнюється 155 років з дня народження найвідомішого краєзнавця Криму, історика, бібліографа, члена-кореспондента Академії наук СРСР Арсенія Івановича Маркевича. Досі найменш вивченим залишається початковий період його біографії, що охоплює докримський період життя та перші роки перебування в Сімферополі. Так нещодавно нам вдалося атрибутувати невідому біографічну статтю краєзнавця, видану в часописі “Київська старовина” під псевдонімом¹, яка проливає світло саме на цей період життя вченого. Будьякий новий документ, що стосується життя та діяльності вченого, становить особливий інтерес для історії кримознавства та української історіографії в цілому.

Арсеній Маркевич народився 30 березня 1855 року² в Брест-Литовську в родині священика. Мати його, уроджена Серно-Солов'євич, була дочкою протоієрея, настоятеля собору в Бересті. Дід по батькові — магістр богослов'я Віленського університету. Таким чином, юнак ріс у середовищі, де шанувалися освіта, книга, високі моральні норми. Освіту Арсеній Іванович отримав у Брестському повітовому училищі, а потім — у прогімназії. Старші класи гімназії він пройшов у містечку Бела, Седлецької губернії. Відзначаючи, що “Склад багатьох вчителів і в Бересті, й в Белі був гарним, і багатьом з них я дуже зобов'язаний у своєму розвитку”, А. І. Маркевич виділяв з них директора гімназії Є. М. Крижанівського та її інспектора П. Г. Рубльовського³. У 1872–1876 рр. Арсеній Іванович продовжував свою освіту на історико-філологічному факультеті (слов'яно-російське відділення) Варшавського університету. У різних автобіографічних спис-

ках А. І. Маркевич називає різний склад професорів цього вузу, що здійснили на нього найбільший вплив. Це історик Микола Якович Арістов (1834–1882), філолог, професор російської мови і словесності Митрофан Олексійович Колосов (1839–1881), славіст, професор за кафедрою слов'янської літератури Вікентій Васильович Макушев (1837–1883); історик Олександр Іванович Никитинський (1842–1886), славіст Осип Осипович Первольф (1841–1911), професор філософії Генріх Єгорович Струве (1840–?), професор російської словесності Іван Володимирович Цветаєв (1847–1913), філолог, біографіст, професор кафедри російської мови та словесності Володимир Олексійович Яковлев (1840–1896)⁴.

Саме в цей час професором Варшавського університету був і археолог, архівіст, історик російського права Дмитро Якович Самоквасов (1843–1911)⁵, який влаштував там музей зі знахідок своїх археологічних розкопок, а доцент Федір Іванович (Франтішек Ян) Ієзбера (1829–1901)⁶ — відкрив етнографічний музей при університеті. Саме ці вчені, за спогадами А. І. Маркевича, “укріпили” в ньому інтерес до пам'яток старовини.

Випускний кандидатський твір А. І. Маркевича — історико-літературний нарис “Юрій Крижанич і його літературна діяльність” був визнаний одним з кращих. Праця була опублікована в “Варшавских университетских известиях”⁷, а також була випущена окремим накладом друкарнею Варшавського навчального округу. Ця студія стала першою в слов'янознавчій літературі монографією про Юрія Крижанича. Арсеній Іванович відзначав у спогадах, що, закінчуючи університетський

курс, “працював багато і <...> мав підстави думати про наукову кар’єру”. Проте його плани про вчені терені не здійснилися “через матеріальні обставини”, що привело його на вчительську стезю⁸.

Після закінчення університету А. І. Маркевич 1876 р. отримав місце викладача російської мови, словесності та історії у Холмському Маріїнському училищі, де служив протягом трьох років. Він напише через півстоліття: “Служба тут мала для мене інтерес, головним чином, в тому відношенні, що дала мені можливість добре познайомитися з побутом та ідеологією населення, російського, точніше українського за походженням і мовою, і я його гаряче полюбив”⁹. Разом із тим розподіл до глушини після великого, культурного міста, яким була Варшава, не залишали в ньому думки про продовження наукової кар’єри. Адже такими свіжими були спогади про Університет, про улюблених професорів!

Арсеній Іванович з 1 серпня 1879 р. “Пропозицією попечителя Віленського навчального округу” від 30 липня 1879 р. за № 4730 призначений учителем російської словесності в Шавельську гімназію¹⁰. У Литві він прослужив чотири роки. Арсеній Іванович згадував потім, що “Робота тут була важкою, тому що учні складалися, головним чином, зі жмудинів, які погано знали російську мову”¹¹. Спокійний перебіг провінційного життя дозволяв молодому викладачеві займатися подальшою самоосвітою. У ці роки він вивчав литовську та жмудську мови. У місцевому епархіальному виданні з’явилася ще одна його публікація, присвячена ігумену Брестського Афанасію Філіповичу¹².

Як відзначав Арсеній Іванович у своїх автобіографіях, приводом до його переведення на службу до Криму було різке погіршення здоров’я через місцевий клімат. Але не виключено, що позитивна відповідь на пропозицію попечителя Одеського навчального округу Петра Олександровича Лавровського, який знав Арсенія Івановича по Варшавському університету, була пов’язана також навіяною ще в дитячі роки романтикою цього краю. Отже, Арсеній Іванович “пропозицією попечителя Одеського навчального округу від 1 березня 1883 р. за № 1278 призначався на посаду вчителя російської словесності Сімферопольської гімназії з 1 липня 1883 р.”¹³. Він згадував потім, що “Крим полонив мене не лише природою і відродившим мене кліматом, але ще

більшою мірою своєю історією та старожитностями. Я став ретельно вивчати їх та літературу про Крим”¹⁴.

Першим, хто запалив у нового викладача Сімферопольської чоловічої гімназії інтерес до минулого Тавриди, був гімназійний лікар Микола Володимирович Плешков (1823–1900) — один з найосвіченіших та найцікавіших людей старого Сімферополя¹⁵. Арсеній Іванович близько зійшовся з родиною Плешкова. Незабаром він одружився на дочці доктора Ганні Миколаївні¹⁶. До практичних занять з вивчення кримських старожитностей О. І. Маркевича підштовхнув його колега — історик, архівіст, археограф Федір Федорович Лашков (1858–1917)¹⁷. А. І. Маркевич і Ф. Ф. Лашков за допомогою директора гімназії Григорія Івановича Тимошевського організували при цьому навчальному закладі археологічний гурток, при якому був відкритий музей для збереження археологічних знахідок¹⁸.

Влітку 1884 р. Арсеній Іванович здійснив подорож до Константинополя, Греції, Єгипту, Палестини та Малої Азії — земель, безпосередньо пов’язаних своїм минулим з історією Криму. Це дозволило йому, як сам він зауважив, з’ясувати ще більшою мірою історичне минуле Криму.

У цей час він не переривав також літературознавчих студій. 1884 р. у варшавському часописі “Русский филологический вестник” була надрукована його бібліографічна замітка “Листи І. С. Тургенєва”¹⁹.

Арсеній Іванович згадував, що в перший час після переїзду в Крим доводилося працювати дуже багато. Вже 20 грудня 1885 р. “За відмінну і старанну службу та особливі труди” його було нагороджено орденом Святого Станіслава III ст.²⁰. 1885 р. з’являється і перша велика друкована праця історика, що написана в Криму. Нарис “Святі Кирило і Мефодій, їхні життя, діяльність та заслуги” публікують “Таврические губернские ведомости”²¹. З однойменною промовою 6 квітня 1885 р. автор виступив на загальних зборах Сімферопольської чоловічої гімназії.

Саме до цього періоду життя А. І. Маркевича належить виявлений нами у Відділі рукописів Російської національної бібліотеки рукопис вченого “Навчальна екскурсія Сімферопольської чоловічої гімназії до м. Севастополя і його околиць для огляду історичних пам’яток, що знаходяться там”²². Стаття була

написана 23 вересня 1886 р. та призначалася для публікації в газеті “Новое время” і збереглася в одному з листів Арсенія Івановича С. М. Шубинському.

Найцікавішим біобібліографічним джерелом для відновлення етапів творчості Арсенія Маркевича є його листування з відомим колекціонером, істориком-белетристом Сергієм Миколайовичем Шубинським (1834–1913) за 1885–1886 й 1904 роки, яке відклаталося в особовому архіві останнього. С. М. Шубинський з 1879 по 1913 роки редагував у видавництві “Новое время” журнал “Исторический вестник”. Невідомо, де життєві шляхи Маркевича та Шубинського перетнулися, але тон листів свідчить про те, що вони були добрими знайомими. Відправлений 1885 року А. І. Маркевичем з Сімферополя для публікації в “Историческом вестнике” матеріал стосувався історії старожитностей західних областей, де він народився та служив до переїзду в Крим.

30 січня 1885 р. Арсеній Іванович вислав С. М. Шубинському “замітку для “Исторического вестника” про ікону, свідка церковної унії 1595 року в м. Бересті-Литовському”²³. Вже з наступного листа А. І. Маркевича до того ж адресата стає зрозумілим, що статтю взяли до друку. “Вдячний за згоду помістити в “Историческом вестнике” замітку про Берестейську ікону”, — пише кримський краєзнавець і додає, — “надішліть мені 10–15 відбитків”²⁴. 3 серпня 1885 р. він знову відправив у “Исторический вестник” свої матеріали: “Посилаю при сім свою статтю бібліографічного характеру про VIII випуск “Пам’яток російської старовини у Західних губерніях”, який нещодавно вийшов”²⁵. У посланні від 24 вересня 1886 р., яке А. І. Маркевич відправив до редакції газети “Новое время”, він писав: “Додаю замітку про екскурсію Сімферопольської чоловічої гімназії до Севастополя, хоча я спізнився з відсиленням її до друку, але думаю, що вона представляє достатню суспільну зацікавленість, що її можна надрукувати. Під статтею прошу поставити тільки ініціали мого імені та прізвища А. М. Я просив би надіслати мені 3 примірники “Нового времени”, де буде надрукована моя замітка. Якщо відмовите, то перешліть до редакції “Исторического вестника”²⁶. На листі стоїть резолюція: “Відмовити. Надіслати до “Историч. вестн.”.

Стаття Арсенія Івановича Маркевича, що так і залишилася в рукописі, є цікавим джерелом не лише про його творчість, але й про

розвиток пам’яткоохоронної справи в Таврійській губернії, історії екскурсійного руху в Криму.

УЧЕБНАЯ ЭКСКУРСИЯ СИМФЕРОПОЛЬСКОЙ МУЖСКОЙ ГИМНАЗИИ В г. СЕВАСТОПОЛЬ И ЕГО ОКРЕСТНОСТИ ДЛЯ ОБОЗРЕНИЯ НАХОДЯЩИХСЯ ТАМ ИСТОРИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ

В нашем обществе часто слышатся нарекания на “безжизненность” нашей средней школы, на “узкий”, мертвящий формализм, который будто бы всецело в ней господствует. Подобные нападки опровергались не раз; они, к счастью, начинают опровергаться и новыми, заслуживающими повышенного внимания явлениями в нашей школьной жизни, которые наглядно свидетельствуют, что школа наша чужда мертвенности, что она жива и хорошо понимает свое призвание — воспитывать в детях будущих граждан. Один из подобных фактов имел место и в нашей Симферопольской гимназии. Мы разумеем здесь учебную экскурсию Симферопольской гимназии в город Севастополь и его окрестности для обозрения и разъяснения находящихся там исторических памятников. Подобные экскурсии, весьма распространенные в Западной Европе, у нас до последнего времени представляли редкое явление, несмотря на явную пользу, которую они могут приносить учащимся. Счастливая мысль Симферопольской гимназии об экскурсии в Севастополь, столь богатый замечательными историческими памятниками, вызвала живой интерес в здешнем обществе, а особенно в детях. Экскурсия происходила в канун минувшего августа, от 28 до 31 числа. В ней участвовали ученики трех старших классов гимназии под руководством директора и преподавателей. Программа занятий во время экскурсии была составлена заранее, и, благодаря общему интересу участвовавших лиц, экскурсия совершена вполне удачно и привела к самым утешительным результатам.

Занятия начались 28 августа обозрением Инкермана. Здесь, прежде всего, обойдены и осмотрены были многочисленные пещеры, причем сообщены были ученикам сведения о доисторической эпохе жизни человека, в каменном, бронзовом, железном веках, о пещер-

ном человеке, свайных постройках, о пещерных городах в Крыму, к которым принадлежит и Инкерман; затем осмотрена была Инкерманская кинофия, причем ученикам сделаны сообщения о возникновении христианства в Крыму, о подвигах Св. Климента папы Римского, сосланного сюда императором Траяном, и других подвижниках, о развитии здесь христианства и борьбе с язычеством, далее осмотрены были развалины генуэзской крепости, возникшей на месте таврских укреплений, причем даны были ученикам сведения о древнейших обитателях Крыма, наконец, рассказано было ученикам о посещении Инкермана императрицей Екатериной Великой во время путешествия в Крым и о сражениях во время Крымской войны у Инкермана — на Мекензиевых горах и Черной речке. Второй день экскурсии (29 авг.) посвящен был, главным образом, обозрению Херсонеса. По остаткам древнейших стен и на основании дошедших до нас описаний Херсонеса Таврического, был восстановлен приблизительно план его, затем осмотрены были подробно раскопки, уцелевшие памятники и остатки старины в Херсонесском музее, причем прочитаны и объяснены были древние надписи, наконец, строящийся великолепный храм, на месте того храма, где, как предполагают, произошло крещение Св. Владимира. Преподавателями были сделаны при этом сообщения ученикам: о греческих колониях в Крыму и в частности о Херсонесе и его истории, об общественной и частной жизни древних херсонитян, об их верованиях и прочем; затем сообщены были сведения о греческом искусстве и архитектурных стилях дорическом, ионическом и коринфском; далее говорилось о христианском периоде Херсонеса, о византийской церковной архитектуре и базиликах; о посещении Херсонеса Свв. Кириллом и Мефодием и крещении Св. Владимира. В тот же день осмотрены были Севастопольский военный музей гр. Тотлебена с соответственными объяснениями ученикам.

В третий день совершены экскурсии в Балаклаву и Георгиевский монастырь (в окрестностях Севастополя). В Балаклаве осмотрены были развалины знаменитой генуэзской крепости и сообщены были ученикам сведения о генуэзских и венецианских колониях в Крыму в Средние века, Георгиевский монастырь,

кроме важной своей роли в истории христианства в Крыму, представляет особый интерес в том отношении, что на этом месте, как думают ученые, находится знаменитый храм Дианы Таврической и что к этому месту приурочивается известный миф об Ифигении. После осмотра монастыря и молебствия, все участвовавшие в экскурсии и посторонние лица отправились к морскому берегу, где в виду живописных скал и моря были сделаны ученикам разъяснения о культе Дианы у греков и тавров и истории мифа об Ифигении, а затем учениками VIII класса прекрасно сыграна была трагедия Еврипида “Ифигения” на греческом языке и в греческих костюмах, с хорами, которые пели на русском языке.

Четверг и последний день экскурсии (31 августа) всецело посвящен был Севастополю. В т. наз. Лазаревском адмиралтействе, у подножия памятника Лазареву сообщен был ученикам очерк русского судоходства по Черному морю и истории Черноморского флота; на Малаховом кургане изложен был подробно ход Севастопольской обороны и отслужена панихида по павшим воинам; наконец, на Братском кладбище директор гимназии разъяснил значение Крыма и, в частности, и изученного в экскурсии Трахейского полуострова в истории и подвел, таким образом, итог четырехдневным занятиям. И здесь была отслужена панихида по убиенным воинам. Затем побывали у памятника Казарскому, в строящемся соборе четырех адмиралов, и занятия экскурсии окончились.

Во время экскурсии ученики вели дневники и делали заметки обо всем виденном и слышанном. Вообще экскурсия удалась лучше, чем можно было даже ожидать, и оставила во всех участвовавших самое лучшее воспоминание, не говоря уже о пользе, какую она принесла учащимся. Остается пожелать, чтоб эта экскурсия послужила хорошим примером, а на широком пространстве русской земли много есть замечательных мест в историческом отношении, обозрения которых учащимся юношеством, сопровождаемые толковыми объяснениями, имели бы важное воспитательное значение, много способствовали бы изучению детьми родной истории и развитию в них гражданского долга и патриотизма.

А. М.

Симферополь. 23 сентября 1886

Джерела та література

- 1 *Непомнящий А. А.* Неизвестная автобиографическая статья Арсения Маркевича: История одной находки // Историческое наследие Крыма. — Симферополь, 2006. — № 14. — С. 197–201.
- 2 У всіх своїх біографічних документах, у т. ч. і написаних у 20-ті — 30-ті рр. ХХ століття, А. І. Маркевич вказував саме цю дату, яку ніколи не наводив за новим стилем. Загальноприйнятою практикою є вказувати дати від 14 лютого 1918 р. за старим стилем.
- 3 ПФАРАН, ф. 827, оп. 4, спр. 343, арк. 4.
- 4 Див.: *Есипов В. В.* Материалы к истории императорского Варшавского университета: биографические очерки. — Варшава, 1913. — 63 с.
- 5 Див. про Д. Я. Самоквасова: *Дубровіна Л. А.* Самоквасов Дмитро Якович // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник: у 3 вип. — К., 1999. — Вип. 1. — С. 292–295; *Щавелев С. П.* Историк Русской земли: Жизнь и труды Д. Я. Самоквасова. — Курск: Изд-во Курского мед. ун-та, 1998. — 279 с.
- 6 Див. про Ф. И. Иезберу: Словарь членов Общества любителей российской словесности при Московском университете (1811–1911). — [М., 1911]. — С. 123–124; *Цамутали А. Н.* Иезбера Франтишек Ян // Славяноведение в дореволюционной России: Биобиблиографический словарь. — М.: Наука, 1979. — С. 165–166.
- 7 *Маркевич А. И.* Юрий Крижанич и его литературная деятельность: Историко-литературный очерк // Варшавские университетские известия. — 1876. — № 1. — С. I–X, 1–122; № 2. — С. 1–103.
- 8 ПФАРАН, ф. 827, оп. 4, спр. 343, арк. 4.
- 9 Там само, арк. 5.
- 10 ДААРК, ф. 49, оп. 1, спр. 5469, арк. 11 зв.
- 11 ПФАРАН, ф. 827, оп. 4, спр. 343, арк. 5.
- 12 *Маркевич А. И.* Афанасий Филипович, иегумен Брестский: Историко-библиографический очерк // Холмско-Варшавский епархиальный вестник. — Варшава, 1879. — № 22. — С. 372–378; № 24. — С. 411–418; 1880. — № 2. — С. 33–36; № 6. — С. 88–92.
- 13 ДААРК, ф. 49, оп. 1, спр. 5469, арк. 11 зв. — 13 зв.
- 14 ПФАРАН, ф. 827, оп. 4, спр. 343, арк. 5.
- 15 Див.: *Маркевич А. И.* Памяти Николая Владимировича Плешкова // Салгир. — Симферополь, 1900. — 24 сент.; *Маркевич А. И.* Памяти Николая Владимировича Плешкова: Некролог // Таврические епархиальные ведомости. — Симферополь, 1900. — № 24. — С. 1768–1775; 1901. — № 1. — С. 49–54.
- 16 ДААРК, ф. 49, оп. 1, спр. 5469, арк. 24.
- 17 Див. про Ф. Ф. Лашкова: *Непомнящий А. А.* Лашков Федір Федорович // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник: У 3-х вип. — К., 1999. — Вип. 1. — С. 186–187; *Шарана В. Ф., Непомнящий А. А.* Кримський краєзнавець Ф. Ф. Лашков (1858–1917): За новими архівними документами // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. — Острого; Нью-Йорк, 1999. — С. 525–533.
- 18 Див. про це детальніше: *Непомнящий А. А.* Очерки развития исторического краеведения Крыма в XIX — начале XX века. — Симферополь: Таврида, 1998. — С. 75–84, 129–150, 202.
- 19 *Маркевич А. И.* Письма И. С. Тургенева: Библиографическая заметка // Русский филологический вестник. — Варшава, 1884. — № 4, отд. педагогич. — С. 17–34.
- 20 ДААРК, ф. 49, оп. 1, спр. 5469, арк. 12 зв.
- 21 *Маркевич А. И.* Святыя Кирилл и Мефодий, их жизнь, деятельность и заслуги // Таврические губернские ведомости. — 1885. — 20, 24, 27, 30 апр., 2, 4, 8 мая.
- 22 РНБ ВР, ф. 874 (Архів С. М. Шубинського), оп. 1, спр. 34, арк. 148–150.
- 23 РНБ ВР, ф. 874, оп. 1, спр. 31, арк. 170.
- 24 Там само, арк. 171–172.
- 25 Там само, арк. 173–174.
- 26 Там само, спр. 34, арк. 147.

Андрей Непомнящий**Неизвестная рукопись Арсения Маркевича:
новые материалы к биографии выдающего краеведа**

Неизвестная рукопись лидера крымского научного краеведения выявлена профессором А. А. Непомнящим в Отделе рукописей Российской национальной библиотеки. Она относится к одному из малоизученных периодов творчества ученого. В год 155-й годовщины со дня рождения А. И. Маркевича ее первая публикация станет достойным вкладом в увековечивание памяти крымоведа.

Ключевые слова: *А. И. Маркевич, рукопись, Симферопольская мужская гимназия, памятники истории и культуры.*

Andriy Nepomnyashchij**Unknown Manuscript of Arseniy Markevitch:
New Data on the Biographies of Eminent Local Lore**

An unknown manuscript of the scientific leader of the Crimean regional studies identified by Professor A. Nepomnyashchij in the Manuscript Division of the Russian National Library. It belongs to one of the neglected periods of creativity of the scientist. In the year 155 anniversary of the birth of A. I. Markevich its first publication will be a worthy contribution to the perpetuation of the memory of the student of Crimean history.

Key words: *A. I. Markevich, manuscript, Simferopol Male High School, monuments of history and culture.*

